

31.

HRVATSKO DRŽAVNO KAZALIŠTE U ZAGREBU 1941. GODINE – DANI SMRTI, STRAHA I PONIŽENJA

Snježana Banović

UDK: 792(497.5)“1941“:364.27

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Autorica se bavi prvim mjesecima rada Hrvatskoga državnog kazališta (travanj – prosinac 1941.) pod upravom intendanta Dušana Žanka i događajima koji su se ondje odigrali, a za koje su ključni bili smrt i strah od smrti. U skladu s rasnim i ostalim zakonima koji su ozakonjivali teror prema nepoćudnim skupinama – komunistima, Srbima, Židovima, masonima – vršila su se odmah nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske brojna hapšenja i likvidacije. Ljeti 1941. uhapšen je i likvidiran velik broj studenata, a među njima bili su i mladi glumački pripravnici iz ansambla zagrebačkog Hrvatskoga državnog kazališta. To je među ostale u tom velikom kolektivu unijelo nemalu paniku i strah. Istovremeno, kazalište je gotovo svakodnevno bilo poprištem brojnih, obimom i sadržajem različitih manifestacija – međudržavnih, državnih, ideoloških i prigodnih – među kojima je redovito bilo i obilježavanje obljetnica smrti hrvatskih velikana. Na njima se najčešće manifestirala moć institucija Pavelićeva režima i njega samoga, a jedan od dominantnih elemenata koji je morao biti uključen u svaki od svečanih sadržaja na sceni, bio je *novi duh* društva unutar kojeg su režim i njegova načela na najviše mjesto postavljali upravo izbor između smrti i države. Strah od smrti, koji se generirao iz dana u dan, izvršio je znatan utjecaj na odnose u kolektivu središnjeg kazališta Nezavisne Države Hrvatske, ali i na brojne tragične sudbine pojedinaca.¹

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu, čistoća nacije i države, smrt, strah, ustaški duh, teror, obljetnice

I. ZAKONSKI OKVIR ZA PROVOĐENJE TERORA

Za ustašku ideologiju hrvatska nacija nije bila samo povijesni fenomen, već i krvna zajednica koja, unatoč znatnom broju nehrvata na svom području, ima ekskluzivna prava na teritorij Nezavisne Države Hrvatske.² Sukladno s načelima ustaškog pokreta, to je bilo

¹ Naslov članka preuzet je iz dnevnika članice kazališne uprave i aktivistice NOP-a, književnice Božene Begović. Usp. Ante NAZOR, „Dug zaboravljenoj književnici“, *Vjesnik* (Zagreb), br. 9676, 28. i 29. 4. 1974., 13.

² Površina NDH iznosila je 1941. godine 115 133 km². Imala je 6 966 729 stanovnika, od toga 4 817 000 Hrvata (uključujući bosanskohercegovačke muslimane), 1 848 000 Srba, 145 000 Nijemaca, 70 000 Mađara, 37 000 Slovenaca, 44 267 Čeha i Slovaka. Usp. Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 2002., 82.

povijesno, tj. *vrhovničko pravo*,³ prema kojem etnički nehrvati nisu u novouspostavljenoj državi bili ravnopravni državljani.⁴ Provedba rasne politike postala je temeljno državno pitanje, a krajnji je cilj bio stvoriti „čisti hrvatski životni prostor koji će omogućiti egzistenciju čiste hrvatske nacije“.⁵ Zbog toga trebalo je ustrojiti pravni sustav koji će ozakoniti teror i odrediti koje će ga državne institucije provoditi. Prva zakonska odredba koja se odnosi na pitanje očuvanja čistoće nacije i životnog prostora bila je *Zakonska odredba za obranu naroda i države*, donesena samo tjedan dana nakon proglašenja NDH. Njome se utvrdilo da svatko „tko na bilo koji način povrijedi čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar djelo i ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločinstva veleizdaje“ te ga zato treba „stići kazna smrti“.⁶ Dva-desetak dana kasnije ta je odredba dopunjena novom, prema kojoj se kazna „ima izvršiti strijeljanjem“. Potom je pojašnjeno da je „krivac za zločinstvo veleizdaje“ onaj koji „na bilo koji način povrijedi samo čast“, kao i onaj koji „na bilo koji način povrijedi samo životne interese hrvatskog naroda“.⁷ Nikada nije objašnjeno što je to *čast*, a što *životni interesi* hrvatskog naroda.

Već 30. travnja proglašene su *Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti* te *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda* (rasni zakoni).⁸ Prema njima, u državnu službu nije se više smjelo upošljavati nearijevce jer se „rasno tuđi elementi ne smiju uplitati u pitanja upravljanja naroda i promicanje narodne kulture, jer će djelovati razorno i promicati i skretati život pravcem narodno stranim i protivnim njegovoj tradiciji i duhovnosti“.⁹

Iste je te večeri Dušan Žanko, u svome prvom nastupu u svojstvu intendanta, sa scene „dahom od ganuća“ objavio da je kazalište od toga dana „konačno i potpuno slobodno“ i da se odsad zove Hrvatsko državno kazalište, a svečana loža postaje Poglavnikovom te se odmah započinje s njezinim „preuređenjem i poljepšanjem“.¹⁰ U tome je trenutku u gledalištu bio i doglavnik Mile Budak, a na sceni prikazala se svečana izvedba Gundulićeve *Dubravke*, praižvedene samo tjedan dana prije. Obradio ju je i režirao Tito Strozzi, a glazbu komponirao Jakov Gotovac, koji je i dirigirao orkestrom.¹¹

³ Danijel CRLJEN (prir.), *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*, Zagreb 1942., 7, 57–67.

⁴ Više u: Ivo GOLDSTEIN – Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 103–162; Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945.*, Zagreb 1977., 135–185; H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 175–189; Jozo TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945. Occupation and Collaboration*, Stanford 2001., 376–409.

⁵ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 158.

⁶ *Narodne novine* (Zagreb), br. 4, 17. 4. 1941., 2.

⁷ *Isto*, br. 22, 8. 5. 1941., 1; br. 24, 10. 5. 1941., 1.

⁸ *Isto*, br. 16, 30. 4. 1941., 1; br. 17, 2. 5. 1941., 1; *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 78, 1. 5. 1941., 1; *Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu* (prir. Petar Požar), Zagreb 1995., 163–164.

⁹ *Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu* (prir. P. Požar), 165–169.

¹⁰ *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 79, 2. 5. 1941., 8; br. 97, 20. 5. 1941., 7.

¹¹ Strozzijeva obrada Gundulićeve pastirske igre, praižvedene u originalnoj verziji u Zagrebu 1888. godine, uključuje dopisanu scenu čuda u hramu, koju Gundulić samo spominje, za što su upotrijebljeni stihovi iz drugih Gundulićevih djela. Usp. Tito STROZZI, „Obradbe i dramatizacije“, *Hrvatsko narodno kazalište. Zbornik o stogodišnjici. 1860 – 1960* (ur. Đuka Berkeš), Zagreb 1960., 231. Koreograf je bio Vatroslav Krčelić, a scenograf i kostimograf Marijan Trepše. Igrali su svi prvaci ansambla Drame: V. Bek, J. Maričić, H. Nučić, V. Afrić, C. Jakelić, B. Kraljeva, V. Podgorska, N. Vavra, J. Laurenčić, J. Rutić, Đ. Dević, I. Kropš, D. Dujšin.

Nakon rasnih zakona, u lipnju stiže i *Zakonska odredba o prijekim sudovima*, koja je predviđala samo jednu kaznu – smrtnu, i to strijeljanjem, a na presudu nije bio dopušten nikakav pravni lijek jer molba za pomilovanje nije imala „odgodne moći“. Kazna se trebala izvršiti „nakon tri sata, računajući od časa proglašenja presude“.¹² Da bi se stvorila atmosfera u kojoj će zločin postati moguć, vlasti NDH odmah su nakon osnutka države pokrenule bjesomučnu harangu protiv komunista, Srba, Židova i Roma, a da bi se opravdao masovan zločin koji se pripremao, trebalo je uvjeriti stanovništvo da su pripadnici tih naroda najveća i konstantna opasnost za novoosnovanu državu i njezin narod. Uskoro je poglavnik proširio kompetencije uredbi o prijekom sudu novom *Zakonskom odredbom o nadopuni zakonske odredbe o prijekom sudu* i *Zakonskom odredbom o pokretnom prijekom sudu*.¹³ Samo dva dana kasnije strijeljana su deseterica zatočenika iz Kerestinca.

Književni povjesničar Antun Barac zapisao je u svojim sjećanjima iz logora u Staroj Gradišci da je to bilo vrijeme „kad su ljude po noći izvlačili iz kuća, hvatali ih po ulicama, odvodili u zatvore i logore, ubijali bodežima, kundacima, strojnim puškama“.¹⁴ Glumački prvak Vjekoslav Afrić, pak, opisuje racije koje su bile svakodnevica, slijedom čega nitko „osim samih ustaša nije mogao da bude bezbedan za svoju egzistenciju“, a redoviti kazališni gledatelj i budući glazbeni kritičar, Židov Branko Polić, koji će uskoro s obitelji biti interniran u talijanski logor na otoku Rabu, prisjetio se u svojoj autobiografiji da „oni koji nisu potpadali pod rasne zakone – njih bi naprosto progutao mrak“. Zato su se mnogi „u Zagrebu držali maksime ‘ne znam ništa, ne vidim ništa’, iako su se progoni i deportacije Židova i Srba događale ispred njihovih očiju“.¹⁵ Član Mjesnoga komiteta SKOJ-a Mojmir Martin kasnije se prisjećao: „Smrt je svuda oko nas. Na ulici, na plakatima, na stupcima novina i u šapatu ljudi. U takvim vremenima čovjek otvrdne, ili izgubi nerve.“¹⁶

Osim terorom koji je sijao strah, *čistoća* nacije i države trebala se graditi i braniti žestokom propagandom, a umjetničke ustanove, među njima naročito kazalište, bile su vlastima najbolje sredstvo za to djelovanje – što zbog svog svakodnevnog izlaganja velikom broju ljudi u publici, u tisku i na radiju, što zahvaljujući reputaciji koju je velik broj umjetnika imao u tadašnjem društvu.

Doglavnik i kratko vrijeme ministar resornoga ministarstva Mile Budak više je puta ponavljao da Židovima i Srbima nema mjesta u hrvatskim kazalištima, a ostalim nehrvatima treba „ispitati vladanje u prošlosti i karakter, i prema tome postupati“. Za njega je *hrvatska domovina* imala neprijatelje koji „nisu članovi hrvatske narodne zajednice. To su Srbi i Židovi.“¹⁷ A takvi nisu više smjeli ne samo na scenu nego ni u gledalište: intendant Žanko će u jednom svom kasnijem istupu posebno istaknuti činjenicu da među abonentima kazališta nema, „kao što se to u javnosti krivo mislilo, ni Židova ni Srba“.¹⁸

¹² *Narodne novine* (Zagreb), br. 58, 24. 6. 1941., 2; *Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu*, 206–208; F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 159–160; H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 176–179.

¹³ *Narodne novine* (Zagreb), br. 61, 27. 6. 1941., 1.

¹⁴ Antun BARAC, „KZSTG“, *Europski glasnik*, 9/2004., br. 9, 645.

¹⁵ Branko POLIĆ, *Imao sam sreće*, Zagreb 2006., 72.

¹⁶ Mojmir MARTIN, „Primorska ulica – sukob i hapšenje 11. oktobar 1941.“, *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941–1945. Zbornik povijesnih pregleda i sjećanja*, sv. 2, Zagreb 1984., 79.

¹⁷ *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 143, 7. 7. 1941., 3.

¹⁸ Dušan ŽANKO, „Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu u drugoj godini svoga rada u slobodi“, *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 86, 10. 4. 1943., 21.

Dobro je odmah u travnju 1941. predvidjela Božena Begović, članica Uprave HDK-a, usto i aktivistica NOP-a i AFŽ-a, „pjesnikinja-borac protiv mraka i zla“, kada je s ogorčenjem ustvrdila da „dolaze dani smrti i poniženja“. ¹⁹

2. MJERE PROTIV KAZALIŠNIH UMJETNIKA PRAVOSLAVACA, ŽIDOVA I KOMUNISTA

Nije trebalo dugo čekati do policijskih mjera protiv pravoslavnih i židovskih kazališnih umjetnika i djelatnika. Prva grupa pravoslavaca biva uhapšena već 27. travnja 1941., a druga sljedećega dana, 28. travnja 1941., svi prema nalogu ustaškoga redarstva i njegova zloglasnog *savjetnika* Ivana Britvića. U zatvor u Petrinjskoj ulici odvedeni su istaknuti glumci Aleksandar Binički, Dejan Dubajić, Bela Krleža, Stevan Vujatović i Milan Vujnović, uz njih i prvi redatelji Branko Gavella i Tito Strozzi, Hrvat koji je zbog ženidbe s ruskom balerinom Irinom Aleksandrovnom prethodno prešao na pravoslavlje. ²⁰ U Petrinjskoj su se svi „iznenadili *pravoslavnom* Stroziju, a zatim su ga energično zamolili da se udalji“. ²¹ Među uhapšenima bili su i članovi Opere: dirigent Đorđe Vaić, solist-bariton Pajo Grba, čelist Pavao Stojković i Fjodor Dimitrijevič, članovi opernoga zbora Stana Sumić i Vladimir Svetlični te šaptači Pero Radmanović i Joco Orobović, ali i dugogodišnja ravnateljica Baleta Margareta Froman i solisti Olga Naumova-Orlova i Žorž (Georg) Skrigin. Od tehničkoga osoblja uhapšeni su pročelnik muške garderobe Andrija Šukić, vatrogasac Dušan Beč te dekorater Ilija Šušić. ²² Froman će biti razriješena dužnosti i umirovljena već u svibnju, kada vodstvo Baleta preuzimaju bračni i plesački par Ana Roje i Oskar Harmoš. ²³

Intendanta Žanka nakon toga je događaja nazvao Miroslav Krleža i ljutit upitao zašto su uhapšeni, na što mu je Žanko, za kojeg je Krleža primijetio „da je bio pristojan“, priopćio da su uhapšeni jer nisu Hrvati, a Krleža je uzvratio da su oni – iako nisu Hrvati – hrvatski umjetnici „koji blage veze s politikom nemaju?!“. Žanko je na to odgovorio: „Gospodine Krleža, žao mi je, nesretan sam zbog toga, ali takva su vremena došla. Ništa ne mogu učiniti, nego da i ja odavde odem.“ ²⁴ Sama je Bela Krleža kasnije, pretjerujući u opisu neugodna doživljaja, opisala svoje iskustvo: „Osam dana i noći sjedila sam na stolici u rukavicama i sa šeširom na

¹⁹ Ante NAZOR, „Dug zaboravljenoj književnici“, *Vjesnik* (Zagreb), br. 9676, 28. i 29. 4. 1974., 13.

²⁰ Odsjek za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka dokumenata Hrvatskoga narodnog kazališta (dalje: HAZU, Zbirka HNK), 7471, „Pravoslavci u zatvoru“, dokument bez datuma i potpisa.

²¹ Eliza GERNER, *Tito Strozzi. Svjetla i sjene jednoga glumačkog puta*, Zagreb 2004., 144.

²² Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), HR-HDA-259, Redarstvena oblast za Grad Zagreb, policijski kartoni: Đ. Vaić (5758), P. Grba (1549), P. Stojković (4713), S. Sumić (4779), J. Orobović (3456), A. Šukić (5273), M. Froman (1323), O. Naumova (3338), G. Skrigin (4396) i A. Šukić (5273). Usp. i HAZU, Zbirka HNK, 7471, „Pravoslavci u zatvoru“.

²³ *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 91, 14. 5. 1941., 5. Usp. HAZU, Zbirka HNK, 9021, Odluka o umirovljenju M. Froman. No, ona će već u srpnju 1941. biti ponovno „reaktivirana u narodnom kazalištu“. Usp. HAZU, Zbirka HNK, 9022.

²⁴ Enes ČENGIĆ, *S Krležom iz dana u dan*, knj. 2: *Trubač u pustinji duha*, Zagreb 1985., 285. Usp. i E. GERNER, *Tito Strozzi*, 144.

Obiteljsko ime: FROMAN	Typus: 160	
Krsno ime: MARGARETA	Fotografiran dne / / 19 br. 99012	
Nadimak: _____		
Gene-ralia: { oca: Pjera matere: Natalija r. Kolo		
Zvanje, zanat i t. d.: _____		
Sadanje zanimanje: član kazališta		
Rodno mjesto: Moskva		
Zavičajna općina: _____		
Godina rođenja: 27 X 1896		
Vjeroispovjest: pravoslavne		
Stališ: udata		
Djeca: { _____ _____ _____	Izmjera tijela: glava prsa	
Zadnje obitavalište: _____	Sposobnosti: Govori jezike: _____ Čita, piše: _____ Spretnost i umjeća: _____	
Služio u vojništvu kod: _____	Praktika: Mijenjanje obličja: _____ Nadijevanje krivih imena: _____ Odan piću: _____ Simulacija { nagle bolesti, teškog ču- venja, epilepsije, nesvi- jesti, bedastoće, glubo- komičnosti i t. d. } _____ Zločinački jezik: _____	1323
Osobni opis:		
Visina u cm: _____		
Stas: _____		
Kosa: _____		
Brk: _____		
Obrve: _____		
Oblik lica: _____		
Boja lica: _____		
Oči: _____		
Čelo: _____		
Nos: _____		
Usta: _____		
Zubi: _____		
Podbradak: _____		
Ruke: _____		
Osobiti znakovi i tjelesne mane: { _____ _____ _____	Rukopis: <i>Margareta Froman</i>	
Osobita svojstva:		
Isprave o zavičajnosti: _____	Daktiloskopiran: _____	
Opaska:		

Sl. 1. Policijski karton Margarete Froman

glavi. Znajući da u tom mnoštvu žena ima agentprovokatora, stalno sam govorila: ‘Ovo je greška, ljudi! To je neka zabuna, sve će se ovo razjasniti.’²⁵ Tako je i bilo – do kraja tjedna svi su pušteni. Netko istoga dana, a neke su zadržali duže: Branko Gavella je u Petrinjskoj proveo tri dana, a glumac Salko Repak najduže.²⁶ Dvije godine poslije Krleža je zapisao u *Dnevniku* da je Bela kući stigla mrka i bijesna: „U dobrom stilu. Duboko uvrijeđena.“²⁷

Bez obzira na to što je sve prošlo bez posljedica, taj je događaj za mnoge u Kazalištu izazvao velik strah, „ljudi su bili zaista obezglavljeni, a ustaše se prosto zabavljahu“.²⁸ „Igrahu se s ljudima kao mačke s miševima“, zapisao je Afrić.²⁹ Bilo je to vrijeme brojnih početaka masovnih izгона Srba iz Zagreba.³⁰

Stoga su svi Srbi, ako su željeli ostati u kazalištu, već do ljeta morali obaviti prijelaz na katoličanstvo. Dirigent Pajo Grba učinio je to 19. lipnja 1941. kod kapelana A. Novaka u župi sv. Blaža te o tome odmah obavijestio kazališnu upravu, dostavivši im „Izvadak iz knjige prijelaza rkt. župe sv. Blaža u Zagrebu“, u kojem su kao svjedoci navedeni njegova supruga Darinka i zvonar crkve August Šimunić.³¹ Isto su učinili i dirigent Đorđe Vaić, članovi orkestra Stjepan Vuković i Stjepan Veleđinović, pjevač Pavao Grba, operni šaptač Petar Radmanović, balerine (i sestre) Anđelka i Darinka Ilić, glumac Stevan Vujatović (postao je Stjepan), pozornički nadzornik i dekorater Ilija Šušić, garderobijerka Karolina Štajner i pročelnik muške garderobe (po novome „rušnice“) Andrija Šukić te su kao takvi bili označeni kao „rkt. prijelaznik“ i „grko-kat. prijelaznik“.³² Istovremeno, glumac i redatelj Aleksandar Binički, oženjen katolkinjom Ružom r. Jakšić, prešao je – kao i Branko Gavella i Dejan Dubajić – 9. srpnja, zajedno sa sinovima Stevom i Dušanom, s pravoslavne na dopuštenu grkokatoličku vjeru. Odmah je poslao molbu Odsjeku za umjetnost, književnost i novinstvo Ministarstva nastave (koje ju je odmah prosljedilo Ministarstvu unutrašnjih poslova) u kojoj moli da ga se – samo zato što je rođen u Beogradu – ne ubraja među Srbijance i ne isključi „iz hrvatske narodne zajednice“ jer nije „doseljenik niti uljez“. Stoga je zatražio da se „izda potvrda da se zakonski propisi određeni za Srbijance, ne protežu na mene i moju obitelj“. Dva mjeseca kasnije odgovorio mu je glavni tajnik Predsjedništva Vlade da je molba „povoljno riješena“ te da mu se „službeno potvrđuje“ da njegova čitava obitelj „ne potpada pod udar propisa o Srbijancima, već se smatra Hrvatima, te prema tome ne dolazi ni u obzir za iszelenje iz NDH“.³³

Pravoslavci koji nisu napravili *prijelaz* morali su otići pa je tako glumac Sima Ilić, inače jedan od najzaposlenijih u ansamblu, tijekom ljeta posljednji put nastupio na zagrebačkoj

²⁵ E. ČENGIĆ, *S Krležom iz dana u dan*, knj. 2, 285. Više o bračnom paru Krleža tijekom NDH, u: Snježana BANOVIĆ, „Bela i Miroslav Krleža u NDH – vedri repertoar kao cijena za život“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., 9–24; ISTA, *Kazalište krize*, Zagreb 2013., 139–162.

²⁶ Marija CRNOBORI, *Životić. Eseji, kazališni i ini* (prir. Jelena Lužina), Pula 2011., 208.

²⁷ Miroslav KRLEŽA, *Dnevnik*, sv. 4: 1943., Sarajevo 1981., 227.

²⁸ Vjekoslav AFRIĆ, *U danima odluka i dilema*, Beograd 1970., 78.

²⁹ *Isto.*

³⁰ Više o tome u: Filip ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014.

³¹ HAZU, Zbirka HNK, 22501, dopis P. Grbe upravi HDK, 23. lipnja 1941.

³² *Isto*, 7491, Osoblje – popis „povojničenih“ članova HDK (svih) s naznakom „vjera“.

³³ HR-HDA-223, Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH, Predsjednički ured, kut. 27, 29408/1941. Molba A. Biničkoga od 19. VII. 1941. i njezino rješenje.

Dujšin Dubravko

rođenja *1894* Reg. br. *866474*
674749

rodjen *1894* u *Zadru* *Dubravko*

Fotogr. br. *2281* / S. C. Reg. br. *74779*
74998

zanimanje *redatelj Dr. Kavanis*

Leva ruka

Mezimec	Mali prst	Palac
<i>9</i>	<i>10</i>	<i>6</i>
<i>M</i>	<i>M</i>	<i>M</i>

Desnica

Kačiprst	Srednjak	Mezimec	Mali prst	Palac
<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>1</i>
<i>M</i>	<i>M</i>	<i>M</i>	<i>M</i>	<i>M</i>

Ljevica **Desnica**

čuvati

Snimio kod redar. ravnateljstva u Zagrebu
 dne *12. VII. 1941* *Dujšin*

Opaska:

Sl. 2. Otisci prstiju Dubravka Dujšina uzeti nakon uhićenja 1941., 1942. i 1944. godine

sceni.³⁴ Za njega je „iako je Srbin“, uprava urgirala pri resornom ministarstvu da se makar „zadrži u službi, bilo u narodnom kazalištu, bilo u pokrajini“, ali bez uspjeha.³⁵ U kazalište se nakon spomenutog hapšenja u travnju nije vratio ni glumac Milan Vujnović. Neko vrijeme proveo je skrivajući se u Zagrebu, a potom je otišao u Split. Vratio se u Zagreb u travnju iduće godine, netom prije bijega s Afrićevom grupom u partizane.³⁶

Tijekom proljeća 1941. studenti u Zagrebu bili su prvi na udaru režima. Među njima bila je jaka organizacija studenata frankovaca, koji su godinu ranije osnovali svoj, tada ilegalan, *Ustaški sveučilišni stožer* i sastavili popis „nepoćudnih osoba“ s podacima o njihovu političkom djelovanju od 1935. godine nadalje. S njima se „više puta zakačio“ i sâm Afrić, kada je neke od njih vidio „na ulici s puškama i ustaškim kokardama“.³⁷ Ta studentska ustaška organizacija zaplijenila je arhivu predratnih studentskih udruženja i društava te se njome koristila prilikom hapšenja, koja su započela u lipnju 1941., a ujesen dostigla masovne razmjere.³⁸ U tom valu nasilja strijeljani su mladi glumci Ivan Štrk, Veljko Ilić i Rade Sladić, prva dvojica i studenti susjednoga Filozofskog fakulteta, koji se tada nalazio u zgradi Rektorata.³⁹ Sva su trojica usto bila đaci Glumačke škole i članovi SKOJ-a, ujedno i najmlađi članovi Kazališta, koji su tek stupili na daske i zato su bili nepoznati široj publici.

Štrk je od 1939. bio u statusu glumačkoga pripravnika, a u njegovu policijskom kartonu piše i da je „pomoćnik redatelja HDK“,⁴⁰ što se odnosi na Tita Strozija koji je ga je jako volio pa je saznajući da je Štrk ubijen, „još više uvukao glavu između ključnih kostiju i još je brže hodao“.⁴¹ Rođen je u Lipi kraj Duge Rese 10. veljače 1913., a u Zagrebu stanovao je u Kranjčevićevoj 7. U kazalištu nastupao je u manjim ulogama u brojnim predstavama Drame i Opere.⁴² Sudjelovao je i prije u akcijama protiv ustaša, a još 1939. bio je uhapšen „prigodom demonstracija na univerzitetu“.⁴³ Ovaj je put uhapšen 18. srpnja 1941. „po nalogu g. Blažekovića“, fotografiran 19. srpnja i strijeljan nakon deset dana. Deset dana nakon hapšenja Ivana Štrka, Žanko je uputio kratak dopis Ministarstvu hrvatskog domobranstva o njegovu hapšenju od strane ustaškog redarstva, dajući im tu činjenicu na znanje, ali tek radi eventualne mobilizacije.⁴⁴

³⁴ Sima Ilić, glumac (Kragujevac, 1894. – Beograd, 1974.), karijeru je započeo u Beogradu, nastavio u Nišu, Sarajevu i Splitu. Godine 1937. gostuje u Zagrebu, gdje ubrzo biva angažiran. Jedan je od najzaposlenijih članova dramskog ansambla, s preko 200 odigranih predstava godišnje. Nakon odlaska iz Zagreba, ljeti 1941. godine, postaje član Narodnog pozorišta u Beogradu. Posljednju predstavu odigrao je za HDK na gostovanju zagrebačkog kazališta u Banjaluci od 1. do 3. srpnja 1941. S[lavko] B[ATUŠIĆ], „Sima Ilić“, *Hrvatsko narodno kazalište 1894–1969. Enciklopedijsko izdanje* (ur. Pavao Cindrić), Zagreb 1969., 356; HAZU, Programske cedulje sezona HNK, 1940./1941.

³⁵ HAZU, Zbirka HNK, 10714.

³⁶ O tome više u: Snježana BANOVIĆ, *Država i njezino kazalište. Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu 1941. – 1945.*, Zagreb 2012., poglavlje „Odlazak Afrićeve skupine i ostalih u partizane“.

³⁷ V. AFRIĆ, *U danima odluka i dilema*, 71.

³⁸ O organizaciji SKOJ-a u Zagrebu, oružanim akcijama i hapšenjima omladinaca, u: Narcisa LENGEL-KRIZMAN, „Omladinski pokret u okupiranom gradu“, *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941–1945. Zbornik povijesnih pregleda i sjećanja*, sv. 1, Zagreb 1984., 193–194.

³⁹ Više o djelovanju SKOJ-a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, u: Milan PRELOG, „Studenti Filozofskog fakulteta u revolucionarnom omladinskom pokretu“, *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941–1945. Zbornik povijesnih pregleda i sjećanja*, sv. 2, Zagreb 1984., 258–263.

⁴⁰ HR-HDA-259, 5246.

⁴¹ M. CRNOBORI, *Životić*, 208.

⁴² HAZU, Zbirka HNK, 25004, „Popis učenika Glumačke škole Hrv. Državnog kazališta koji su stalno zaposleni kao statisti ili glumci u Državnom kazalištu u Zagrebu“. Uz Štrka, na tom se popisu od 14. svibnja 1941. nalaze još Rade Sladić i Veljko Ilić.

⁴³ HR-HDA-259, 5246.

⁴⁴ HAZU, Zbirka HNK, 22358, Žankov dopis MHD-u.

Obiteljsko ime: ŠTRK Krsno ime: I V A N Nadimak: _____ Gene- { oca: Gjuro ralia: { matere: Marija rođ. Subašić Zvanje, zanat i t. d.: _____ Sadašnje zanimanje: pomoć. redatelja Hrv. Rodno mjesto: Lipa, opć. Duga Resa, Zavičajna općina: _____ Godina rođenja: 10-II-1913 Vjeroispovjest: rkt Stališ: neoženjen Djeca: { _____ Zadnje obitavalište: Kranjčevićeva 7 Služio u vojništvu kod: _____	Typus: 491 Fotografiran dne 19. VIII 1941 br. 30463 				
Osobni opis: Visina u cm: 183 Stas: visok ravan Kosa: kestenjava Brk: brije Obrve: kestenjave Oblik lica: dugoljasto Boja lica: bjeloptna Oči: kestenjave Čelo: srednje Nos: pravilan Usta: pravilna Zubi: manjkavi Podbradak: obao Ruke: zdrave Osobiti znakovi i tjelesne mane: { _____ _____ _____	Izmjera tijela: <table border="1"> <tr> <td>glava . .</td> <td>58</td> <td>prsa . .</td> <td>94</td> </tr> </table> Sposobnosti: Govori jezike: hrvatski Čita, piše: " Spretnost i umjeća: _____ Praktika: Mijenjanje obličja: _____ Nadijevanje krivih imena: _____ Odan piću: _____ Simulacija { nagle bolesti, teškog ču- venja, epilepsije, nesvi- jesti, bedastoće, glaho- nilemosti i t. d. } _____ Zločinački jezik: _____ Rukopis: _____ _____ Daktiloskopiran: _____ Opaska:	glava . .	58	prsa . .	94
glava . .	58	prsa . .	94		
Osobita svojstva: Isprave o zavičajnosti: Općinsko poglavarstvo Duga Resa dopisom od 25-VII-1941 br. 3082 potvrđuje mu identitet, i ujedno saopćuje da je zavičajan u općini Bijeljina na Drini. V. br. 60967-41.					

Sl. 3. Policijski karton Ivana Štrka

Veljko Ilić, brat balerina iz ansambla Darinke i Anđelke Ilić (potonja je od 1939. bila družica Tita Strozija), bio je također glumački pripravnik, nepoznata datuma rođenja i smrti, pravoslavne vjere. Od 1939. bio je u glumačkoj školi te je do hapšenja nastupao u manjim ulogama kao volonter. U travnju zabilježeno je njegovo preuzimanje uloge u komediji *Crkveni miš*, za što je dobio 60 dinara. Zajedno s Josipom Heinzom, također volonterom, preuzeo je uloge mobiliziranog kolege Ivana Stošića. Strijeljan je ljeti 1941., a kad su ga vodili na strijeljanje, uzviknuo je: „Nevin sam. Šurjak mi je Tito Strozzi!“⁴⁵

Treći đak Glumačke škole i glumački pripravnik Rade Sladić, rođen 26. siječnja 1913., sa stanom u Gundulićevoj ulici 22, također je s pravoslavlja prešao na grkokatoličku vjeru, no to mu nije pomoglo – uhapšen je 2. rujna 1941. zbog drugoga „grijeha“, tj. „radi sumnje komunizma“, fotografiran 4. rujna te je ubrzo i on strijeljan.⁴⁶ Svi ubijeni mladići bili su članovi SKOJ-a te su zbog svog djelovanja protiv „društvenog poredka, ustaškog pokreta ili ustaških postrojbi“ potpali pod spomenute *Zakonske odredbe o prijekom sudu i pokretnom prijekom sudu*.⁴⁷

Što se tiče mjera protiv Židova, one su se počele provoditi „odmah po uspostavi NDH, bez ijednog dana odlaganja“⁴⁸ pa je stanje za ono malo Židova iz Opere i Drame postalo vrlo teško. I prije uvođenja rasnih zakona, koji su definitivno zabranili Židovima „sudjelovanje u radu, organizacijama i ustanovama društvenog, omladinskog, športskog i kulturnog života hrvatskog naroda uopće, a napose u književnosti, novinarstvu, likovnoj i glazbenoj umjetnosti, urbanizmu, kazalištu i filmu“,⁴⁹ protestiralo se u Kazalištu zbog izvođenja djela židovskih autora. Na dan dolaska novoga intendanta, 22. travnja, sastavljen je dopis za ministra bogoštovlja i nastave Milu Budaka, u kojem još uvijek aktualan intendant Aleksandar Freudenreich izvještava o brojčanom stanju Židova u Kazalištu, navodeći da „u osoblju Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu ima židova“ (pisano malim početnim slovom, op. a.): 1 dirigent, 1 pjevač i 4 dramska glumca.⁵⁰

Istovremeno, iskrsnuo je i repertoarni problem jer je njemački konzulat na čelu s „g. konzulom Dopfl-om“ upozorio kazališnu upravu i ministra Budaka da se u kazalištu pred njemačkim časnicima i vojnicima izvodi opereta *Barun Trenk* židovskoga skladatelja Srećka Albinija, zbog čega se ravnatelj Opere Stanislav Stražnicki morao ispričati, dodavši da mu to nije bilo poznato, da „žali da se je tako dogodilo“ te „da nije mogla postojati nikakva namjera sa strane uprave kazališta jer je pokojni kompozitor poznat kao katolik“.⁵¹ Konzulat je inzistirao da se navedeno djelo više ne izvodi na sceni, istovremeno tražeći da umjetnici židovskog podrijetla više ne sudjeluju u predstavama. Kako je upravo toga dana na repertoaru bio Gotovčev *Ero s onoga svijeta*, u kojem je Siminu ulogu pjevao Židov Leo Mirković, uprava je uspjela za njega ishoditi dozvolu, ali samo za tu izvedbu. Freudenreich je nadalje

⁴⁵ E. GERNER, *Tito Strozzi*, 125.

⁴⁶ HR-HDA-259, 30768.

⁴⁷ *Zakonska odredba o nadopuni Zakonske odredbe o prijekom sudu i Zakonske odredbe o pokretnom prijekom sudu*. Usp. *Narodne novine* (Zagreb), br. 61, 27. 6. 1941., 1.

⁴⁸ I. GOLDSTEIN – S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 106.

⁴⁹ *Narodne novine* (Zagreb), 4. 6. 1941., 1.

⁵⁰ HAZU, Zbirka HNK, 7472, „Dopis intendanta HDK ministru M. Budaku“, 22. travnja 1941.

⁵¹ *Isto*. Spomenuta je izvedba održana 19. travnja 1941.

NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA
ARMIJU ZA HISTORIJSKI BOROVIČKI POKRETA

HRVATSKI
DRŽAVNI
ARHIV
P. 40. 1. 8
PROMETNO 102 22

Obiteljsko ime: SLADIĆ

Krsno ime: RADE

Nadimak:

Gene-ralia: { oca: Budimir
matere: Marija rođj. Vukmirović

Zvanje, zanat i t. d.:

Sadanjje zanimanje: učenik glumačke škole

Rodno mjesto: Salamuniću, opć. Bur

Zavičajna općina: isto

Godina rođenja: 26-I-1913

Vjeroispovjest: grčko istočna

Staljš: neoženjen

Djeca:

Zadnje obitavalište: Gundulićeva 22

Služio u vojništvu kod:

Osobni opis:

Visina u cm: 178

Stas: srednji ravan

Kosa: crna gusta

Brk: brije

Obrve: ravne

Oblik lica: dugoljasto

Boja lica: tamnopusna

Oči: kestjenjave

Čelo: srednje

Nos: pravilan

Usta: pravilna

Zubi: masjkavi

Podbradak: obao

Ruke: zdrave

Osobiti znakovi i tjelesne mane:

Osobita svojstva:

Isprave o zavičajnosti: Općinsko poljoprivredništvo Bunić dopisom od 20-X-1941 br. 118010-41 potvrdilo mu je identitet i priznalo zavičajnost. V.br. 118010-41

Typus: 1522

Fotografiran dne: 4. IX 1941 br. 30768

Izmjera tijela:

glava . . .	58		prsa . . .	88
-------------	----	--	------------	----

Sposobnosti:

Govori jezike: hrvatski

Čita, piše: "

Spretnost i umjeća:

Praktika:

Mijenjanje obličja:

Nadijevanje krivih imena:

Odan piću:

Simulacija { nagle bolesti, teškog življenja, epilepsije, nesvijesti, bedastoće, gluhonijemosti i t. d. }

Zločinački jezik:

Rukopis:

Rade Sladić

Daktiloskopiran:

Opaska:

Sl. 4. Policijski karton Rade Sladića

spremno istražio i koji su autori Židovi na repertoaru te je ustvrdio da će se opereta, inače omiljen žanr među zagrebačkom publikom, „moći vrlo malo izvoditi, jer i ako im je kompozitor Arijevac kao npr. Lehar, libretisti su u većini Židovi“.⁵² Nije njemački konzulat bio jedini kojem je zasmetao Albini – protestno pismo protiv njega napisao je Žanku izvjesni „hrvatski nacionalist“ Ivo Filipović, koji je smatrao da „židovskim mistifikacijama treba već jedanput da bude kraj“ te dodao: „Tko je odgovoran za ovu sramotu i tko će biti pozvan na odgovornost?“⁵³ No, zbog izuzetne popularnosti kod publike, ali još više zbog Žankove pozicije u vrhu vlasti i činjenice da je autor bio pokojan već osam godina, ta je opereta i dalje ostala na repertoaru, ali je iz kazališta uskoro morao otići Stražnicki. On je uskoro, odlukom Ministarstva nastave, razriješen službe u kazalištu i odmah imenovan izvanrednim profesorom na Državnom konzervatoriju.⁵⁴

Rasni zakoni su, osim ozakonjenja terora i progona nehrvata radi „osiguranja rasne čistoće“,⁵⁵ imali za cilj i poustašenje činovništva (u što su, kao državni umjetnici spadali i umjetnici), kako bi se iz njihovih redova odstranili svi „nepoćudni“, dakle Srbi i Židovi, ali i drugi neprijatelji NDH. Svi članovi HDK-a nehrvatskog podrijetla, uz njih i oni u braku s osobama nehrvatskog podrijetla, morali su tijekom lipnja 1941. ispuniti formulare o podrijetlu, tzv. *Izjave o rasnoj pripadnosti*.⁵⁶ One su se redovito slale Ministarstvu nastave „na daljnje uredovanje“.⁵⁷ Tražili su se podaci o roditeljima potencijalnih *nevjernika*, precima iz drugog i trećeg koljena te bračnim drugovima, njihovim roditeljima i djeci. Neispravno ispunjena izjava imala je za posljedicu zatvor, gubitak službe i prava na vršenje zvanja. Primjerice, istaknuta glumica i operetna subreta Mila Popović Mosinger, katolkinja i supruga Židova Franje Mosingera, vlasnika poznatog zagrebačkog fotografskog ateljea, napisala je da je „u rastavi braka“⁵⁸ od supruga Židova, koji je usto „sada u pokrštenju“.⁵⁹

Tada je, kao i trojica njegovih kolega pravoslavnoga podrijetla, stradao još jedan đak glumačke škole. Bio je to Židov Vojko Kavić-Kardoš, rođen u Zagrebu 13. svibnja 1918.,

⁵² *Isto*.

⁵³ HAZU, Zbirka HNK, 7472, pismo Ive Filipovića D. Žanku, bez datuma.

⁵⁴ Stanislav Stražnicki (Križevci, 22. srpnja 1883. – Zagreb, 22. srpnja 1945.), hrvatski pisac i kritičar. Studirao je pravo u Zagrebu, a kompoziciju i muzikologiju u Leipzigu. Vodio je studentske pjevačke zborove, bio tajnik *Gewandhausa* u Leipzigu i profesor u srednjoj školi Muzičke akademije u Zagrebu. Redovito je pisao za dnevnik *Novosti*. Jedan je od prvih glazbenih komentatora *Radio Zagreba*. Od travnja 1941., kada je kao korepetitor Opere naslijedio Krešimira Baranovića, pa do kraja sezone 1940./1941., bio je u statusu vršitelja dužnosti ravnatelja Opere. Za ravnatelja je, na negodovanje mnogih, postavljen u kolovozu iste godine. Kao ravnatelj, nije zadovoljio zahtjevima intendanta Žanka te je smijenjen početkom 1942. Više o toj smjeni u: S. BANOVIĆ, *Država i njezino kazalište*, poglavlje „Sezona 1941./42. – Etički repertoar spektakularnih produkcija“; HAZU, Kartoteka osoba, fasc. Stanislav Stražnicki.

⁵⁵ *Život za Hrvatsku*, 2/1944., br. 9, 193.

⁵⁶ U skladu s Naredbom ministra unutarnjih poslova Andrije Artukovića od 4. lipnja 1941., donesenom na temelju *Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti*, *Izjavu o rasnom porijeklu i rasnom porijeklu svojih bračnih drugova* morali su potpisati svi državni i samoupravni službenici, službenici državnih i privatnih poduzeća te svi vršitelji tzv. slobodnih akademskih zvanja. U njoj su morali navesti podrijetlo predaka kod kojih počinje tzv. ascendentna nearijska loza, ali i rasno podrijetlo bračnog druga, bilo živog, umrlog ili razvedenog.

⁵⁷ HAZU, Zbirka HNK, 13201, *Izjave rasne pripadnosti* Ministarstvu nastave, Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode u Zagrebu, dopis D. Žanka s priloženim popisima od 9. srpnja 1941.

⁵⁸ HAZU, Kartoteka osoba, fasc. M. Popović – Mosinger, *Izjava o ranoj pripadnosti* od 21. srpnja 1941.

⁵⁹ I Franjo Mosinger je u prijavi imetka ispunjenoj krajem lipnja također napisao da je u rastavi, ali je Milu ipak naveo kao bračnu družicu. Prijavio je da je „obrnik bez ateljea“ i da ima samo 1500 dinara, a u odjeći i „instrumentima“ još 3700. Usp. HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva. Židovski odsjek, 29445.

angažiran kao glumac početnik 1939. godine, ujedno i student filozofije te pripadnik SKOJ-a sa stanom u Ilici 73. Posljednji je put u životu nastupio u amaterskom pučkom igrokazu *Zlatne njive* autora Stjepana Šantića kojim se željelo, u skladu s Načelima ustaškog pokreta, prikazati veličinu seljačkog života. Nakon uspostave NDH pokrstio se s roditeljima Olgom i Franjom te mlađim bratom Aleksandrom-Sašom (r. 1925.), također pripadnikom SKOJ-a, no to im nije pomoglo – uskoro su ubijeni u Jasenovcu.⁶⁰ Vojko je prijavu imetka ispunio samo nekoliko dana prije hapšenja, 24. lipnja 1941., a u njoj je od materijalnih dobara prijavio samo nešto gotovine i odjeću u vrijednosti od 3000 dinara.⁶¹ U skupini od 165 židovskih omladinaca, uhapšen je između 27. i 29. lipnja 1941. i odveden u logor Danica kod Koprivnice, potom u Jadovno kod Gospića, gdje je ubijen. Kad su ga kolege iz Glumačke škole na čelu sa Strozijem, ne znajući što je s njim, odlučile tih dana posjetiti, „na vratima njegovog stana neki drugi ljudi rekli [su] da Kavić tu ne stanuje: ‘Nema ga! Nestao je!’“⁶²

Sva navedena hapšenja omladinaca vršila su se prema nalogu Zdenka Blažekovića, ustaškog bojnika, povjerenika u Glavnom ustaškom stanu do svibnja 1943., člana Hrvatskog državnog sabora, zapovjednika Muške ustaške mladeži i povjerenika Državnog vodstva tjelesnog odgoja i športa. Blažeković je usto sudjelovao i u osnivanju 13. ustaške jurišne satnije, sastavljene isključivo od studenata.⁶³

Nešto je kasnije za odmazdu obješen i član opernog zbora Nikola Vodopivec.⁶⁴ U to vrijeme u „iole poznatije pozorišne umetnike ustaše (...) nisu dirale. Bila je to nekakva naročito sračunata politika (...) dali su pozorištu nekakvu privremenu amnestiju.“⁶⁵

No, ipak, iz kazališta otpušteni su još neki Židovi i pravoslavci, a samo tjedan dana nakon praizvedbe (7. lipnja) glazbene tročinske drame Ive Paraća *Adelova pjesma* uhapšen je i Krsto Hegedušić, autor scenografije, poznati slikar i profesor na ALU-u, također „radi komunizma“. U logoru u Gospiću proveo je tjedan dana – do 26. srpnja. Na dnu rubrike u kojoj se upisuju datumi uhićenja – Hegedušiću je ovo bilo drugo, nakon proljeća 1932. – netko je rukom nadopisao „ispitati?“⁶⁶

Strah od smrti generirao se sve više iz dana u dan te je imao nemalen utjecaj na odnose u kolektivu središnjeg kazališta Paveličeve države, ali i na brojne tragične sudbine pojedinaca koji se, iako živeći u diktaturi, nisu predali posluhu, već otporu, koji će vrhunac doseći odlaskom grupe umjetnika na čelu s Vjekoslavom Afrićem iz HDK-a na oslobođen teritorij 22. travnja 1942. Ta je grupa odmah ušla u sastav Vrhovnog štaba NOV-a i POJ-a te postala zametak Kazališta narodnoga oslobođenja Jugoslavije. Možda je, ne htijući, raspoloženje toga vremena ponajbolje ilustrirao sâm intendant HDK-a Dužan Žanko kada je u prigodi

⁶⁰ *Poimenični popis žrtava KCL Jasenovac 1941–1945.* (<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>).

⁶¹ HR-HDA-1076, Ministarstvo državne riznice NDH. Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove. Ured za podržavljeni imetak (PONOVA), Prijava imetka, kut. 679, 3922, 3925 (Olga i Aleksandar Kardoš) i 3924 (Franjo Kardoš); Popis lica koja su dobila arijsko pravo ili dopusnicu 1941–1944.; Joža RUTIĆ, „Naše žrtve“, *Kazališni list*, 2/1946., br. 22, 1.

⁶² M. CRNOBORI, *Životić*, 208.

⁶³ Z[dravko] D[izdar], „Blažeković, Zdenko“, *Tko je tko u NDH* (ur. Darko Stuparić), Zagreb 1997., 41.

⁶⁴ Usp. J. RUTIĆ, „Naše žrtve“, 1–3.

⁶⁵ V. AFRIĆ, *U danima odluka i dilema*, 151.

⁶⁶ HR-HDA-259, 17379.

Obiteljsko ime: <u>Hegeđušić</u>	Tipus: <u>ARHIV ZA HISTORIJU HAVLČKOG POKRETA</u>								
Krsno ime: <u>Krsto</u>	Fotografija: snimljena dne <u>17. VII. 1932.</u> br. <u>17379</u>								
Nadinak: _____									
Gene-ralia { oca: <u>Lovro Hegeđušić, profesor gimnazije</u> matere: <u>Draga rođ. Horvatin, st. Buzovičkog ul. br. 3</u>									
Zvanje, zanat i t. d.: <u>akademijski slikar</u>									
Sadanje zanimanje: _____									
Rodno mjesto: <u>Petrijana, općina i vrsna</u>									
Zavičajna općina: <u>Zagreb</u>									
Godina rođenja: <u>1901. 26. XI.</u>									
Vjeroispovjest: <u>rimsk.</u>									
Stališ: <u>neženjen</u>									
Djeca: _____									
Zadnje obitavalište: <u>Buzovičkog ul. br. 3, kod majke.</u>									
Služio u vojništvu kod: _____									
Osobni opis:	Izmjera tijela:								
Visina u cm.: <u>178</u>	<table border="1"><tr><td></td><td>cm</td><td></td><td>cm</td></tr><tr><td>glava .</td><td><u>60</u></td><td>prsa .</td><td><u>95</u></td></tr></table>		cm		cm	glava .	<u>60</u>	prsa .	<u>95</u>
	cm		cm						
glava .	<u>60</u>	prsa .	<u>95</u>						
Stas: <u>visok, ravnan</u>	Sposobnosti:								
Kosa: <u>tamno kestenjavo</u>	Govori jezike: <u>srpsko-hrvatski</u>								
Brk: <u>tamno kestenjavo, brije</u>	Čita, piše: <u>francuski i njemački</u>								
Obrve: <u>tamno kestenjavo, guste, okrugle</u>	Spretnost i umjeća: _____								
Oblik lica: <u>pramo dale usko</u>	Praktika:								
Boja lica: <u>crvenomaspava</u>	Mjenjanje oblića: _____								
Oči: <u>smeđe</u>	Nadijevanje krivih imena: _____								
Čelo: <u>srednje široko, ravno usko</u>									
Nos: <u>srednje širok, debeo ravnan</u>	Simulacija { nagle bolesti, teškog čuvenja, epilepsije, nesr- jesti, bedastoće, gluho- njemosti i t. d. }								
Usta: <u>srednja</u>	Zločinački jezik: _____								
Zubi: <u>potpuni</u>									
Podbradak: <u>okrugao, brije</u>	Rukopis: <u>zadržan manu kod policije u Zagrebu u foto Hegeđušić.</u>								
Ruke: <u>srednji srednje</u>	Daktiloskopiran: <u>17. V. 1932.</u>								
Osobiti znakovi i tjelesne mane: <u>Dečinić u gornjoj čeljusti ima 5, a u donjoj 3 slabina suba.</u>	Opaska: <u>NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA ARHIV ZA HISTORIJU HAVLČKOG POKRETA</u>								
Osobita svojstva:									
Odan piću: _____									
Isprave o zavičajnosti: <u>imenik zavičajnika grada Zagreba tek. br. 28. 547</u>									
	D. O. B.								

Sl. 5. Policijski karton Krste Hegeđušića

proslave prve godišnjice proglašenja NDH, a s ciljem uvođenja u Kazalište „čiste hrvatske i etičke orijentacije hrvatskog kazališta u Zagrebu i što se tiče osoblja i što se tiče repertoara“, sa scene Kazališta evocirao sjećanja svoje generacije u kojoj je „u tolikoj mjeri sazrela misao o državi, da smo u najvišem etičkom postulatu morali izabrati ili smrt ili državu“. ⁶⁷

3. RITUALIZACIJA SMRTI I STRAHA NA SCENI

Od trenutka proglašenja Nezavisne Države Hrvatske proslave i svečanosti svih vrsta bile su svakodnevna pratnja ustaškoga režima. Novouspostavljen *ustaški duh* novoga društva, proklamiran u Pavelićevim *Načelima ustaškog pokreta*, trebalo je uzdizati i slaviti na svakom mjestu i u svakoj mogućoj prilici, a Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu kao uobičajen prostor dramskoga i glazbenoga slavlja bilo je idealno mjesto za takva, uglavnom propagandna prikazivanja. Osim što je kazalište kulturno-politički, prema samom Paveliću, moralo biti reprezentativno „pred cijelim svijetom koji sada gleda u nas“, ⁶⁸ očekivalo se da, kao jedno od najsvečanijih arhitektonskih zdanja u državi, bude i prostor za svečanosti najreprezentativnijih događanja u NDH. Uklapalo se ono savršeno u najmanje dva elementa ustaške ideologije: onaj o napokon probuđenom i istovremeno pobjedonosnom nacionalnom identitetu, ali i onaj koji je postupno prerastao u jedan od najvažnijih ciljeva ustaškog pokreta – da se u narodu konstantno mora buditi fanatizam. Važno mjesto među svečanostima zauzimalo je i redovito obilježavanje obljetnica smrti hrvatskih velikana, pri čemu se redovito izvodila i Gotovčeva balada o smrti Petra Svačića *Crna priča*. No, više od veličanja povijesnih ličnosti iz hrvatske prošlosti, na takvim se proslavama ponajviše manifestirala moć Pavelićeva režima i njega samoga.

Kao što je navedeno, 30. travnja, na sâm dan proglašenja rasnih zakona, održana je u Kazalištu proslava novoustoličenog blagdana, Dana Zrinskog i Frankopana, a uz izvedbu Gundulićeve *Dubravke* u Strozzijevoj obradi i režiji. ⁶⁹ Na svečanosti obilježavanja „mučeničke smrti hrvatskih narodnih velikana“ u Bečkome Novom Mjestu iz 1671., za koju je pristup u gledalište bio dopušten „u tamnom odijelu“, prisustvovali su doglavnik Budak, nadbiskup Štepinac i brojni ministri koje su u prepunom gledalištu dočekali „oduševljeni poklici“. ⁷⁰ Bila je to ujedno i prva svečanost u mandatu novoga intendanta, koji je s pozornice održao dug i gorljiv govor u kojem je istaknuo da „prvi hrvatski hram ljepote (...) do danas nije imao ovako značajne i ovako sretne večeri“. Nakon veličanja Pavelića, Budaka te ostalih članova Vlade i ustaškog pokreta, Žanko je povukao paralele između Zrinskog, Starčevića i Pavelića prizivajući budućnost u kojoj će „iz sjemena ovoga dana niknuti za stotinu godina stablo, pod kojim će sav naš narod s vladarima (...) narodnom svečanošću proslaviti taj dan“. ⁷¹

⁶⁷ *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 55, 8. 4. 1942., 2.

⁶⁸ Izjava Ante Pavelića za *Novi list* (Zagreb), br. 163, 9. 10. 1941., 2.

⁶⁹ *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 76, 29. 4. 1941., 7.

⁷⁰ *Isto*, br. 78, 1. 5. 1941., 12.

⁷¹ *Novi list* (Zagreb), br. 4, 2. 5. 1941., 6.

Žanko je i inače bio zanesen likom i djelom Ante Starčevića pa je ubrzo, 23. svibnja, u Malom kazalištu u Frankopanskoj ulici priredio svečanu priredbu prigodom proslave njegova rođendana, na kojoj ga je ispred brojnih članova Ustaške mladeži nazvao velikim političarem i „pisцем moralistom“, stavivši ga uz bok s Ibsenom i Dostojevskim.⁷² No, to nije bilo sve – već 13. lipnja održana je u čast Starčevićeva „spomen-dana“ još jedna svečana priredba, ovaj put na velikoj sceni. Prije početka Zajčeve opere *Nikola Šubić Zrinjski*, Žanko je održao dugačak „pjesnički govor“, u kojem je zapravo falsificirao Starčevićev lik, smjestivši ga sasvim u kontekst ustaškoga duha („Oživi i sve ćeš nas prepoznati, prvi naš ustašo, jer u nama iz 1941., živiš ti iz 1861.“) i pritom prikazujući njegova imenjaka Antu Pavelića („I njemu je Ante kao i Tebi, i ne zamjeri nam Stari naš što u Tebi grlimo njega, a u Njemu Tebe i ne znamo više razlikovati Tebe od Njega i Njega od Tebe.“) kao povijesnu ličnost koja je „poput Mojsija“ prva ostvarila Starčevićeve ideje o ostvarenju Nezavisne Države Hrvatske.⁷³

Jedna od umjetnica koja je, prema Žankovu mišljenju, u svojoj dugoj karijeri djelovala baš u duhu stalnog promicanja hrvatskoga duha i identiteta, bila je širom svijeta priznata vagnerijanka Milka Trnina. Njoj je pripisana i zasluga „u podupiranju hrvatskih sveučilištaraca kao i u zaštićivanju i materijalnom pomaganju ispravnih hrvatskih manifestacija za cijelo vrijeme velikosrpske vladavine“.⁷⁴ Mjesec dana nakon njezine smrti u lipnju 1941., organizirana je u foajeu kazališta u postavi Mate Grkovića izložba njezinih vrijednih predmeta, a potom i priredba koju je pohodio Mile Budak, a u kojoj su sudjelovali dramski i operni solisti te orkestar pod ravnanjem Lovre Matačića.⁷⁵ U rujnu je svečano obilježena i 30. godišnjica smrti jednog od najvećih hrvatskih glumaca Andrije Fijana, a u lipnju iste godine i 70. godišnjica smrti osnivača hrvatskoga kazališta Dimitrije Demetra. Smrt i ovo troje umjetnika koji su živjeli i djelovali davno prije dolaska ustaša na vlast, morala je u Žankovim govorima biti dovedena do simboličke razine te su, iako po svemu udaljeni od okrutne i visoko patetizirane stvarnosti NDH, opisani ni više ni manje nego kao borci u borbi za hrvatsku državu i njezinu nezavisnost jer su „Hrvatskoj pomogli da u kolu kulturnih europskih naroda bude ono što je ona danas“.⁷⁶

Na koncu, ta je – za mnoge zagrebačke umjetnike – sudbonosna 1941. godina, što se obilježavanja smrti tiče, završila obilježavanjem 150. Mozartove obljetnice smrti, kad je priređen i njegov *Svečani tjedan*, na kojem je uz brojne koncerte⁷⁷ u kazalištu svečano obnovljena njegova opera *Čarobna frula*.⁷⁸

⁷² *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 102, 25. 5. 1941., 6.

⁷³ *Isto*, br. 120, 14. 6. 1941., 15–16.

⁷⁴ *Isto*, br. 96, 19. 5. 1941., 10.

⁷⁵ *Isto*, br. 118, 12. 6. 1941., 11; br. 127, 21. 6. 1941., 7; br. 128, 22. 6. 1941., 19. Usp. HAZU, Zbirka HNK, 5969 i 5985.

⁷⁶ *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 150, 30. 6. 1942., 8.

⁷⁷ Dana 5. prosinca 1941. orkestar i zbor HDK-a, uz sudjelovanje članova oratorijskog zbora crkve sv. Marka, izveli su *Ave verum* i *Requiem*. Solisti su bili Vera Grozaj, M. Radev, J. Gostić, T. Neralić, a dirigent L. Matačić. Usp. Programske cedulje sezona HNK, 1941./42.

⁷⁸ Predstava je ustvari bila obnova produkcije iz 1931. godine, uvježbavana čak tri mjeseca te izvedena u prosincu 1941. godine u prijevodu S. Biničkoga i režiji A. Markovskoga. Scena i kostimi: T. Krizman. Usp. Programske cedulje sezona HNK, 1941./42.

4. ZAKLJUČAK

Od samoga je početka Nezavisna Država Hrvatska u svoje zakone upisivala i smrt, koja je za određene skupine u društvu postala poželjnom. Može se reći, već samo na primjeru iz središnjeg državnog kazališta, da se u toj državnoj tvorevini, koja je čitavo vrijeme svoga trajanja provela u ratu, smrt smatrala društvenom činjenicom. Strah od smrti odmah je od travnja 1941. postao svakodnevni suputnik zagrebačkih kazališnih umjetnika, a za pripadnike srpskog i židovskog naroda nije bilo moguće djelovati sa scene bez snažnog oportunizma i konformiranja s režimom. Za sve njih, a naročito za članove i simpatizere Komunističke partije, nastupili su dani terora i progona, koji su za neke od njih završili smrću. S druge, pak, strane, režim je gotovo svakodnevno na objema kazališnim scenama priređivao manifestacije u slavu svoje moći, a jedan od dominantnih elemenata koji je morao biti uključen u svaki takav svečani i obljetničarski sadržaj bio je mnogo puta izrican *novi duh* društva, unutar kojeg su režim i njegova načela na najviše mjesto postavljali upravo izbor između smrti i države.

Izvori i literatura

Arhivska građa

Hrvatski državni arhiv

Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske (HR-HDA-223), Predsjednički ured, kut. 27, 29408/1941.

Ministarstvo državne riznice NDH. Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove. Ured za podržavljeni imetak (PONOVA) (HR-HDA-1076), kut. 679, 3922, 3924, 3925.

Ravnateljstvo ustaškog redarstva. Židovski odsjek (HR-HDA-252), 29445.

Redarstvena oblast za Grad Zagreb (HR-HDA-259), 1323, 1549, 3338, 3456, 4396, 4713, 4779, 5246, 5273, 5758, 17379, 30768.

Odsjek za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU)

Kartoteka osoba

Programske cedulje sezona HNK, 1940./41. i 1941./42.

Zbirka dokumenata Hrvatskoga narodnog kazališta (Zbirka HNK)

Tiskovine

Hrvatski narod (Zagreb), 1941. – 1942.

Narodne novine (Zagreb), 1941.

Nova Hrvatska (Zagreb), 1942. – 1943.

Novi list (Zagreb), 1941.

Život za Hrvatsku (Zagreb), 2/1944., br. 9.

Literatura i objavljeni izvori

- Vjekoslav AFRIĆ, *U danima odluka i dilema*, Beograd 1970.
- Snježana BANOVIĆ, „Bela i Miroslav Krleža u NDH – vedri repertoar kao cijena za život“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., 9–24.
- Snježana BANOVIĆ, *Država i njezino kazalište. Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu 1941. – 1945.*, Zagreb 2012.
- Snježana BANOVIĆ, *Kazalište krize*, Zagreb 2013.
- Antun BARAC, „KZSTG“, *Europski glasnik*, 9/2004., br. 9, 644–696.
- S[lavko] B[ATUŠIĆ], „Sima Ilić“, *Hrvatsko narodno kazalište 1894–1969. Enciklopedijsko izdanje* (ur. Pavao Cindrić), Zagreb 1969., 356.
- Danijel CRLJEN (prir.), *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*, Zagreb 1942.
- Marija CRNOBORI, *Životić. Eseji, kazališni i ini* (prir. Jelena Lužina), Pula 2011.
- Enes ČENGIĆ, *S Krležom iz dana u dan*, knj. 2: *Trubač u pustinji duha*, Zagreb 1985.
- Z[dravko] D[IZDAR], „Blažeković, Zdenko“, *Tko je tko u NDH* (ur. Darko Stuparić), Zagreb 1997., 41.
- Eliza GERNER, *Tito Strozzi. Svjetla i sjene jednoga glumačkog puta*, Zagreb 2004.
- Ivo GOLDSTEIN – Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.
- Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945.*, Zagreb 1977.
- Miroslav KRLEŽA, *Dnevnik*, sv. 4: 1943., Sarajevo 1981.
- Narcisa LENGEL-KRIZMAN, „Omladinski pokret u okupiranom gradu“, *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941–1945. Zbornik povijesnih pregleda i sjećanja*, sv. 1, Zagreb 1984., 191–200.
- Mojmir MARTIN, „Primorska ulica – sukob i hapšenje 11. oktobar 1941.“, *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941–1945. Zbornik povijesnih pregleda i sjećanja*, sv. 2, Zagreb 1984., 79–89.
- Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 2002.
- Ante NAZOR, „Dug zaboravljenoj književnici“, *Vjesnik* (Zagreb), br. 9676, 28. i 29. 4. 1974., 13.
- Poimenični popis žrtava KCL Jasenovac 1941 – 1945.* (<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>).
- Branko POLIĆ, *Imao sam sreće*, Zagreb 2006.
- Milan PRELOG, „Studenti Filozofskog fakulteta u revolucionarnom omladinskom pokretu“, *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941–1945. Zbornik povijesnih pregleda i sjećanja*, sv. 2, Zagreb 1984., 258–263.
- Joža RUTIĆ, „Naše žrtve“, *Kazališni list*, 2/1946., br. 22, 1–3.
- Aleksandar SEITZ, *Put do hrvatskog socializma*, Zagreb 1943.
- Tito STROZZI, „Obradbe i dramatizacije“, *Hrvatsko narodno kazalište. Zbornik o stogodišnjici. 1860 – 1960* (ur. Đuka Berkeš), Zagreb 1960., 229–232.
- Filip ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014.
- Jozo TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945. Occupation and Collaboration*, Stanford 2001.
- Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu* (prir. Petar Požar), Zagreb 1995.
- Dušan ŽANKO, „Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu u drugoj godini svoga rada u slobodi“, *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 86, 10. 4. 1943., 21.

THE CROATIAN STATE THEATRE IN ZAGREB IN 1941 – DAYS OF DEATH, FEAR AND HUMILIATION

The article addresses the initial months of the existence of the Croatian State Theatre in Zagreb (April–December 1941) under the management of artistic director Dušan Žanko, and the events that took place there, events that were primarily shaped by the fear of death. The title of the article was taken from the diary that was subsequently written by writer Božena Begović, a member of the theatre management and an activist of the National Liberation Movement and the Women's Anti-Fascist Front. Immediately after the declaration of the Independent State of Croatia, numerous arrests and killings were executed in accordance with racial and other laws that legalised the terror against undesirable groups (Communists, the Serbs, the Jews, the Roma, the Freemasons). In the summer of 1941, a large number of students were arrested and killed, among them some apprentice actors from the ensemble of the Croatian State Theatre in Zagreb, bringing no small amount of panic and fear into the collective at large. The fear of death that was generated every day affected not only the relationships within the collective body of the principal theatre of the ISC, but also the tragic fates of many individuals. The Independent State of Croatia was at war from its inception to its demise, and so death was written into the everyday life in those areas outside the theatre of war as a desirable social fact. Therefore, as early as April 1941, the fear of death became a daily companion both to the citizens of Zagreb and to its theatre artists. It was impossible for those among them who were of Serb and Jewish ethnicity to live and work without resorting to considerable levels of opportunism and conforming to the regime. For all of them, especially the members and sympathisers of the Communist Party, the days of terror and persecution had arrived. At the same time, the Zagreb theatre served nearly daily as a venue for many celebrations, ceremonies and functions (international, national, ideological, for special occasions), which varied in scope and substance, regular among which were commemorations of anniversaries of the deaths of prominent personalities from Croatian history. However, instead of celebrating the lives and works of the great names from Croatian history, they actually served to demonstrate the power of the institutions of Pavelić's regime, and of Pavelić himself. One of the predominant elements that had to be included in any such event on stage was precisely the new spirit of the Ustasha society, where, in addition to the sacrifice for the homeland, it was the choice between death and the state that was given primacy by the regime and the principles it was founded on.

Key words: the Independent State of Croatia, the Croatian State Theatre in Zagreb, the purity of the (ethnic) nation and state, death, fear, the Ustasha spirit, terror, anniversaries

SMRT U OPUSU VLADANA DESNICE I EUROPSKOJ KULTURI: POETIČKI, POVIJESNI I FILOZOFSKI ASPEKTI

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog
skupa Desničini susreti 2017.

Uredili

Ivana Cvijović Javorina
Drago Roksandić

FF press

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb 2018.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 16

Nakladnici

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije

Institut za književnost i umetnost u Beogradu

FF press

Za nakladnike

prof. dr. sc. Vesna Vlahović-Štetić
dr. Bojan Jović, znanstveni savjetnik

Urednici

Ivana Cvijović Javorina, prof.
prof. dr. sc. Drago Roksandić

Recenzenti

prof. dr. sc. Damir Agičić
prof. dr. sc. Dušan Marinković

Tiskanje ove knjige omogućeno je sredstvima Ministarstva znanosti i obrazovanja
Republike Hrvatske i sredstvima Ministarstva prosvete,
nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Fotografija na naslovnici
Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

SMRT U OPUSU VLADANA DESNICE I EUROPSKOJ KULTURI:
POETIČKI, POVIJESNI I FILOZOFSKI ASPEKTI
Zbornik radova s Desničinih susreta 2017.

Ivana Cvijović Javorina
Drago Roksandić (ur.)

Izvršni nakladnik
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 01/4092-111; faks 01/6156-879
e-mail: info@ffzg.hr
www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik
Boris Bui

Grafička oprema
Boris Bui
Marko Maraković

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Marija Marčetić

Lektura
Samanta Paronić
Grozda Pejčić

Korektura
Ivana Cvijović Javorina

Izrada kazala
dr. sc. Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Boris Bui

Naklada
300 primjeraka

Tisak i uvez
Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

SMRT U OPUSU VLADANA DESNICE I
EUROPSKOJ KULTURI:
POETIČKI, POVIJESNI I FILOZOFSKI ASPEKTI
Zbornik radova s Desničinih susreta 2017.

Uredili
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA
DRAGO ROKSANDIĆ